

Lovro Kunčević

Janus-arcú szuverenitás: a kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusza

„Mélyen tisztelt uraim, tényleg a raguzaiaknak akarunk beszámolni az ügyeinkről? [...] E hitvány embereknek, egy olyan népnek, akiről nem tudom, szabadok-e vagy rabszolgák? A raguzaiaknak, akiket a Porta alattvalóiként kezel és említ az irataiban?”

Bernardo Nani velencei patrícius (1753)¹

Tanulmányom kísérlet arra, hogy választ adjon Bernardo Nani raguzaiak szabadságával kapcsolatos fenti dilemmájára. Pontosabban kísérlet arra, hogy megvizsgáljuk, milyen következményekkel járt a kora újkori Raguzai Köztársaság jogi státusza és saját függetlenségével kapcsolatos jogigényei szempontjából az Oszmán Birodalmon belül elfoglalt adófizetői helyzete. Az erre a nyugtalanító kérdésre adott válaszok az elmúlt ötszáz évben meglehetősen drasztikusan változtak annak függvényében, hogy kihez és mikor szólt a kérdés. Alapvetően azonban két megközelítés kristályosodott ki: jogi értelemben Raguz a vagy úgy tűnt fel, mint a szultán főhatalma alatt élő, függő államalakulat, vagy mint egy független állam, amely csak azért fizette az adót, hogy biztosítsa a békét és a birodalomban elnyert kereskedelmi előjogait.

Célom az, hogy a raguzai jogi státusz új értelmezését nyújtsam, amely túllép ezen a hagyományos dichotómián. A kora újkori nemzetközi jog működésének újragondolása révén megpróbálom bemutatni, hogy a jogi függőség és függetlenség közötti szokásos ellentét felállítása ebben az esetben anakronisztikus. A tanulmány elején azt vizsgálom, hogy az oszmán dokumentumok szerint Raguzának milyen kötelezettségei és privilégiumai voltak és az önkormányzatiság milyen fokát élvezhette. A második részben rekonstruálom az adófizetői státuszhoz az a különleges interpretációját, amelyet a raguzai kormányzat pártolt és szembeállítom azt a tőle meglehetősen eltérő oszmán megközelítéssel. E két, összeegyeztethetetlen értelmezés „objektivitás”-igényét a kölcsönösen idegen jogi kultúrák, az oszmán és a raguzai párbeszédére alapuló történelmi kontextusba helyezve az eredmény a raguzai jogi státusz némileg heterodox interpretációja lesz. Tanulmányomat végül néhány általánosabb gondolattal zárom azzal kapcsolatban,

¹ Nani egy Raguz a és Velence közötti, a 18. század közepén játszódiplomáciai vitával kapcsolatos beszédének részlete: Ljubić 1880: 146. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy hálás köszönetet mondjak kollégámnak és barátomnak, Vesna Miovićnak, aki nagy segítséget nyújtott az oszmán labirintusban való eligazodáshoz.

hogyan működtek az államok közötti szerződések és a nemzetközi jog a kora újkori iszlám és kereszténység között húzódó civilizációs határon.

A RAGUZAI KÖZTÁRSASÁG JOGI STÁTUSZA ÉS ÖNKORMÁNYZATA

Az Oszmán Birodalom és a Raguzai Köztársaság közötti viszonyt szabályozó alapvető jogi dokumentumok az *ahdnámék* (*capitulatiók*) voltak, amelyeket minden új szultán megerősített és újra kiadott Raguzá számára. Hosszú tárgyalásokat és két rövidtávú (1430-ban és 1442-ben kelt) megegyezést követően Raguzá az 1458-as *ahdnámé*vel vált végleg oszmán adófizető állammá és ezen státuszát egészen addig megtartotta, amíg Napóleon 1806-ban el nem foglalta.² Néhány kisebb, későbbi módosítástól eltekintve a köztársaság alapvető kötelezettségeit és előjogait a szultán már ekkor, 1458-ban meghatározta és utódai a következő századok folyamán csupán megerősítették azokat. A *capitulatiók* szerint a városállamnak meglehetősen kevés kötelezettsége volt: a ködösen megfogalmazott „hűségen”, „megbízhatóságon” és „engedelmességen” kívül a szultánnak csak évi adó (*harádzs*) fizetésével tartozott, amelynek összegét 1481-ben 12 500 aranyban rögzítették. Cserébe a szultán védelmet ígért a városnak, garantálta, hogy alattvalói nem bántják a raguzaiakat és birodalma területén belül széleskörű kereskedelmi privilégiumokat adományozott nekik. Tulajdonképpen bármely raguzai *ahdnámé* legnagyobb része egy aprólékos kereskedelmi szerződés benyomását kelti. Szabályozza a raguzai kereskedők státuszát a szultán földjén, engedélyezi, hogy bármely országból – még a Portával éppen háborúban állókból is – kereskedők érkezzenek a városba, és ami a legfontosabb: a raguzaiaknak hallatlanul kedvező, mindössze két százalékos vámot biztosít minden árujukra.³

Ahogy azt már Nicolaas H. Biegan is hangsúlyozta, ha a többi oszmán adófizető állam *ahdnámé*it összehasonlítjuk a raguzaiakkal, szembeűnő, hogy ezek a függetlenség milyen magas fokát biztosították a kis köztársaság számára.⁴ Érdekes módon azonban ez a függetlenség sokkal inkább annak volt köszönhető, amit ezek a dokumentumok elhallgattak, mint annak, ami kimondva helyet kapott bennük. Ugyanis a raguzai *ahdnámék* számos olyan fontos ügyet nem említettek, így nem is szabályozták, amelyeket más adófizető államok esetében a dokumentumok szigorúan körülírtak. Így például szó sem esik Raguzá más államokkal fenntartott viszonyáról, a birodalommal való katonai együttműködéséről, a vallás-

² Az 1458-as *ahdnámé* csak szláv nyelvű verzióban maradt fenn, kiadása: Nedeljković 1970: 390–393; Bojović 1998: 21–30. Az oszmán–raguzai viszony általános áttekintései: Božić 1952; Popović 1973; Vinaver 1960; Miović-Perić 1997; Glavina 2008.

³ Isztambult kivéve, ahol öt százalékot kellett fizetniük, Drinápolyban és Burszában pedig hármat. A 15. századi *ahdnámék* szláv nyelvű verzióinak kiadásai: Truhelka 1911; Stojanović 1934; Bojović 1998. A későbbi századokból származó *capitulatiók* szövegére és értelmezésükre Biegan 1967; Miović 2005; Elezović 1940; Miović 2003: 15–20. Az *ahdnámé*ről mint diplomatikai formáról általában Theunissen 1998: 185–190, 218–263, 306–309.

⁴ Biegan 1967: 51–52.

ügyről, a vezető tisztségviselők választásáról, vagy általában a közigazgatásról. Ezek az ügyek a helyi patrícusok önkormányzatának hatáskörében maradtak. Az eredményt Biegman a köztársaság „abszolút autonómiájaként” jellemezte.⁵

Igazából azok az előírások sem róttak jelentősebb kötelezettségeket Raguzára, amelyek szerepeltek az *ahdnáméban*, és politikai szempontból még különösebben restriktívnek sem tarthatjuk őket. A politikával foglalkozó rész ugyanis nemcsak rövid volt, hanem – ami még ennél is fontosabb – a többi adófizető állam *capitulatiói*énál sokkal homályosabb és kevésbé represszív szókészlettel került megfogalmazásra. Az erdélyi *ahdnámék* például világosan kijelentették, hogy a fejedelemség a szultán „jól védett országainak” részét képezi, így „alá van verve birodalmunknak” és, hogy az országot „kegyelmünköből adjuk” az újonnan választott fejedelemnek.⁶ Hasonló megfogalmazások, amelyek a szultánnak az ország feletti főségét állítanák és a helyi uralkodó hatalma forrásaként határoznák meg, a raguzai *capitulatiókban* nem fordulnak elő. A szultán felségjogával kapcsolatos szövegrészek a raguzai patrícátus „hűségével”, „engedelmességével” és „hódolatával” kapcsolatos, csak helyenként feltűnő fordulatokra korlátozódnak, illetve arra az állításra, hogy a város „birodalmam hatalmas védelme alatt” vagy „a biztonság és védelem állapotában” van.⁷ Természetesen az ilyen megfogalmazások is messzemenő következményekkel járhattak, amennyiben az iszlám jog hagyományai szerint értelmezték őket. Esetünkben azonban az a fontos, hogy ezek az implikációk a *capitulatiókban* sosem jelentek meg szövetszerűen. Ennek eredményeképpen Raguza birodalommal szembeni jogi pozíciója (afféle fogalmi *sfumato* révén) mindig valamelyest meghatározatlan maradt és ezáltal, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a (félre)értelmezés kényelmes vadászterületévé vált.

Úgy tűnik, hogy az *ahdnáme* hozzávetőleges homályossága, de még inkább a Raguza által élvezett széleskörű privilégiumok okoztak némi zavarodottságot az oszmán közigazgatás berkein belül. A problémák a legvilágosabban akkor kerültek a felszínre, amikor a raguzai kereskedőknek a birodalmon belüli jogi státuszát kellett meghatározni. Az iszlám jog szerint ugyanis a raguzaiak *zimmik* voltak, vagyis a szultán nem muszlim alattvalói: a hivatalos oszmán dokumentumok újra és újra így, vagy néha *rájáként* (alattvalóként) emlegették őket.⁸ A városállam lakói azonban több olyan privilégiummal is rendelkeztek, amelyek a *zimmi* lakosságának hagyományosan nem jártak volna, és amelyek markánsan megkülönböztették őket a szultán keresztény alattvalóitól. Köztük a legfontosabb a vám *capitulatiók* által biztosított értéke volt: az iszlám jog szerint a *zimmik*nek áruik után négy százalékot kellett fizetniük, míg a raguzaiaknak csak kettőt, ami még a muszlim alattvalók által fizetett három százaléknál is kevesebb volt. A raguzaiaknak

⁵ Biegman 1967: 51–53.

⁶ Papp 2003: 193, 221, 256.

⁷ A példákat két tipikus *ahdnáméból*, I. Szeliméből (1513) és III. Murátéból (1575) vettem: Miović 2005: 13; Biegman 1967: 56–59.

⁸ A *zimmi* státuszról általában Khadduri 2006: 175–201, különösen 195–201. A raguzaiak mint *ráják* és *zimmik* említéséről Biegman 1967: 33–34.

a szultáni parancsok, ún. *fermánok* által ismételt megállapított jogai, miszerint lovon utazhattak, muszlim ruházatot viselhettek, sőt, a birodalmon belül – bár csak a „veszélyes helyeken” – még fegyvert is hordhattak, szintén megkülönböztették őket a *zimmiktől*.⁹ Biegan megjegyzése szerint a raguzai jogállás különlegessége időnként „kettős gondolkodásra” kényszerítette az oszmán adminisztrációt: elméletileg a raguzaiak *zimmik* voltak, ám valójában, sajátos privilégiumaik miatt, mégsem. Amikor ezekről az előjogokról beszéltek, az oszmán tisztviselők időnként arra is rákényszerültek, hogy ténylegesen különbséget tegyenek a raguzaiak és a *dar ül-İslam* („az Iszlám háza”, a muszlim uralkodók hatalma alatt álló területek) lakosai között, vagy arra, hogy a raguzaiakat a *frenkek*, vagyis a nyugati idegenek közé sorolják, amiből akár arra is következtethetnénk, hogy egyáltalán nem is álltak a szultán uralma alatt.¹⁰

A raguzaiak jogállását körülvevő bizonytalanságok egyik, talán legvilágosabb példája az általuk fizetendő vám összegének visszatérő problémája volt. Úgy tűnik, hogy az oszmán tisztviselők nem tudták eldönteni, hogy a raguzaiak *zimmiknek* vagy idegen kereskedőknek (!) számítanak-e és hogy ennek révén négy vagy öt százalék vámot kell-e fizetniük áruik után. Több 16. századi *fermán*t ismerünk, amelyben a szultán ilyesféle kérdésekkel foglalkozott és arra hivatkozott, hogy a raguzaiaknak saját különleges ráta fizetésére van joguk, amely különbözik a lakosság minden más hagyományos jogi kategóriájától.¹¹ Azt, hogy a raguzaiak státuszát mennyire nehéz volt összhangba hozni az iszlám jog hagyományos kereteivel, szintén mutatja az a néhány 17. századi *fermán*, amelyekben a szultán egy elég meglepő dolgot állított, miszerint a raguzaiak nem *zimmik*, hanem – kissé tautologikus módon – „raguzai emberek”, sőt „igaz raguzai kereskedők” voltak.¹² Hasonló zavart keltett, amikor Raguza területének politikai jogállását kellett meghatározni. Bár az oszmán dokumentumok a köztársaságot időnként az oszmán állam integráns részeként említették, Biegan mégis arra figyelmeztet, hogy „úgy tűnik, számos *fermán* megkülönbözteti Dubrovnikot a birodalomtól”, például amikor arról beszél, hogy a raguzai kereskedők a „jól védett országokba” érkeznek.¹³

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy tisztán elméleti síkon az oszmán oldalon bármilyen kétség merült volna fel Raguza jogállásával kapcsolatban. Mindegy, melyik jogi iskola követői nyilatkoztak arról, az „Iszlám háza” vagy a „szerződés háza” részének tekintik-e az adófizető államokat, az eredmény alapvetően ugyanaz volt. Oszmán nézőpontból Raguz a szultán uralma, sőt abszolút

⁹ Miović 2005: 169, 183. A kérdéssel kapcsolatban lásd még Biegan 1967: 84–85.

¹⁰ Biegan 1967: 34, 48.

¹¹ Természetesen az esetek egy részében a probléma felvetése újabb összegek kieroszakolásának módszere is lehetett – ezek azonban nem kevésbé jellemzőek, hiszen arról tanúskodnak, hogy hihető ürügynek tűnt a raguzaiak jogállásával kapcsolatos bizonytalankodás. Hasonló esetekről hoznak példákat: Miović 2005: 147, 148, 149; Biegan 1967: 34; Popović 1973: 79–82.

¹² Glavina 2009: 117, 137. Köszönöm Mladen Glavinának, hogy felhívta a figyelmemet erre a pompás példára.

¹³ Biegan 1967: 35.

hatalma alatt állt.¹⁴ A keresztény Mediterráneum felé való közvetítés feladata, amelyet a kis köztársaság ellátott, szükségessé tette azonban, hogy a Porta olyan széleskörű privilégiumokat adományozzon neki, amelyek a hagyományosan fel-fogott adófizető állami jogállással nem nagyon fértek össze. Elsősorban az áruk, de az információk és a hadifoglyok közvetítéshez is semlegességet kellett biztosítani Raguzá számára, amihez az oszmánoknak le kellett mondaniuk az adófizetői státusszal kapcsolatos hagyományos elvárásaik egy részéről, így például a katonai segítségről vagy a külpolitikai igazodásról. Így a raguzai jogállás meghatározásakor az oszmán dokumentumokban tapasztalható következetlenségek nagyrészt annak az ellentmondásnak köszönhetőek, ami a hagyományos jogi normák, illetve a pragmatikus okokból a köztársaságnak biztosított, korábban ismeretlen mértékű előjogok között feszült.

Az említett privilégiumok tették lehetővé, hogy Raguzá figyelemre méltó önkormányzatiságot élvezzen, és ennek mértéke a többi adófizető állammal való összehasonlításkor válik igazán egyértelművé. Ahogyan azt korábban Dávid Géza megállapította, már Erdély, illetve Havasalföld és Moldva autonómiája is lényegesen eltért egymástól. Az erdélyiek pozíciója legalább öt szempontból erősebb volt: Erdély fejedelmét a helyi nemesek választották, a szultán csak megerősítette őt pozíciójában; nem kellett túsokat adnia a Portának; területén nem állomásoztak oszmán helyőrségek; *harádzsa* a térség gazdasági erejéhez képest viszonylag alacsony volt; és végül nem kötelezték arra, hogy minden évben ajándék élelmiszert szállítson Isztambulba.¹⁵ Mindezek Raguzára is igazak, ám a városállam további kedvezményeket is élvezett. Erdéllyel ellentétben a köztársaságnak nem kellett katonai segítséget nyújtania, külpolitikáját nem korlátozták és az élén álló személynek nem volt szüksége szultáni megerősítésre (ami gyakorlatilag kivitelezhetetlen is lett volna, mivel a *rector* személye havonta változott). Tulajdonképpen a némileg absztrakt „engedelmesség” és „hódolat” mellett az egyetlen állandó raguzai kötelezettség a *harádzs* fizetése volt. Emellett a Porta időnként más segítségre is számot tartott, így például a keresztény seregekkel kapcsolatos információk gyűjtésére, a szultán nyugatra tartó követeknek szállítására vagy képzett mesteremberek küldésére a szomszédos szandzsákokba. Mindazonáltal ezek a kérések nem korlátozták jelentős mértékben a köztársaság önkormányzatát. Nemcsak azért, mert sporadikusan merültek fel, hanem – ami még fontosabb – azért is, mert a raguzai kormányzat, amikor szükségesnek tartotta, alázatosan, de egyértelműen visszautasította azok teljesítését.¹⁶

Mindent egybevéve, a kedvező jogi helyzet, illetve a konkrét oszmán ellenőrzési mechanizmusok (például a helyőrségek vagy túsok) hiánya együttesen azt

¹⁴ Az adófizető államokkal kapcsolatos oszmán jogi doktrínával kapcsolatos további részleteket lásd az alábbi fontos munkában: Panaite 2000, különösen 77–84, 127–136, 461–466; Bieganman 1967: 29–36.

¹⁵ Dávid 1995.

¹⁶ Raguzá különböző, az oszmánoknak nyújtott szolgáltatásairól: Popović 1973: 22–24, 54, 76, 83, 105–106, 138–139, 143; Bieganman 1963; Miović 2005: 33–63.

eredményezték, hogy a raguzai patríciátus mind a bel-, mind a külpolitikában sikeresen gyakorolhatta a főhatalmat. Az arisztokratikus köztársaság tanácsai minden ügyben a döntéshozás csúcán álltak, legalább annyira, mint bármely kora újkori kormányzat. Raguza területén függetlenül választották, vagy távolították el például az állam összes tisztségviselőjét; alkották, változtatták és hajtották végre a törvényeket; indítottak diplomáciai küldetéseket és tárgyaltak idegen hatalmakkal, köztük a Fényes Portával éppen hadban állókkal is. Bár nagy körültekintéssel próbálták elkerülni, hogy az oszmánokat maguk ellen hangolják, a raguzai patrícusok századokon keresztül uralkodtak a városállam felett a Porta beleszólása vagy jóváhagyásának kikérése nélkül. Ezáltal a raguzai történelem szakértőinek nagy része arra a következtetésre jutott, hogy bár Raguza *de iure* oszmán „vazallus” volt, *de facto* független államként működött.¹⁷

Mindazonáltal, amikor Raguza tényleges függetlenségéről szólunk, két fontos ponton óvást kell emelnünk. Az első kifogásunk, hogy ez a függetlenség meglehetősen törekeny volt. A kis köztársaság nyilvánvalóan a nála mérhetetlenül nagyobb hatalmú, balkáni hátországán is uralkodó Oszmán Birodalom kényétől-kedvétől függött. Alighanem éppen Raguza kétségtelen gyengesége bírhatta rá az oszmánokat arra, hogy tolerálják függetlenségét. A Portának szüksége volt egy semleges, ezért független államra, amely a keresztény Európa felé közvetíthető, és Raguza erre a kényes szerepre ideális jelöltnek bizonyult: az egész Mediterráneumban széles kereskedelmi hálózat és megfelelő privilégiumok álltak rendelkezésére, ám ezzel együtt nem jelentett katonai fenyegetést. A második kifogás pedig, hogy Raguza tényleges függetlensége nem jelentette azt, hogy figyelmen kívül hagyhatta a Fényes Porta érdekeit. Épp ellenkezőleg: Raguza minden követ megmozgatott, különösen a külpolitika terén, nehogy provokálja a szomszédos szuperhatalmat. A nagyhatalmak miatt beszűkült mozgástér ugyanakkor a korszak kis államainak közös problémáját jelentette. Lucca és Genova helyzete hasonló volt, holott ezen államok függetlenségét nem szokás megkérdőjelezni. A legfontosabb elem a kényszer hiánya: folyamatos mérlegelés mellett a politikai döntéseket a Raguzai Köztársaságban is századokon át a Fényes Porta befolyása, sőt jóváhagyása nélkül hozták meg.

AZ ADÓFIZETŐI JOGÁLLÁS RAGUZAI ÉRTELMEZÉSE

A raguzai történelem legtöbb szakértője egyetértene azzal a fentebbi állítással, miszerint a köztársaság ténylegesen független volt, de jogi értelemben a szultán főhatalma alatt álló „vazallus” államnak számított: *harádzsot* fizetett, státuszát *abdnámék* szabályozták, amelyek viszonylag kevésre kötelező szóhasználatuk elle-

¹⁷ Néhány tipikus példa: Harris 2003: 82, 85, 425; Mitić 2004: 101–102, 340–344; Stulli 2001: 273–274. Az Oszmán Birodalom historiográfiájának befolyásos alakja, Suraiya Faroqhi nemrég hasonló, bár visszafogottabb értelmezést adott, amikor a raguzai „autonómiáról, vagy valamilyenféle függetlenségről” írt: Faroqhi 2007: 89.

nére világosan utaltak a szultán felé kötelező „hódolatra” és „engedelmességre”. Noha meggyőző érvek szólnak mellette, a köztársaság helyzetének ez az egyszerű jellemzése figyelmen kívül hagyja, sőt eltorzítja az oszmán–raguzai viszony egyik fontos aspektusát. Azt a hamis benyomást kelti, hogy Raguzza „vazallusi” pozíciója minden vitán felül állt és általánosan elfogadott igazságnak számított, noha egy igencsak vitatott kérdésről van szó. Mindez világossá válik, ha megvizsgáljuk, hogyan értékelték azt a kortársak, különösen pedig egy olyan csoport, amelynek a szavát nem szabadna figyelmen kívül hagyni: maguk a raguzaiak, akik pedig határozottan ragaszkodtak ahhoz, hogy köztársaságuk teljesen független ország.

Mielőtt megpróbálom rekonstruálni az adófizetői státusz sajátos raguzai értelmezését, ki kell térnem egy fontos kérdésre: mi tette lehetővé azt, hogy a raguzaiak annyira különbözőképpen interpretálják a Fényes Portához fűződő viszonyukat, mint az oszmánok, és azt, hogy annyira eltávolodjanak a *capitulatio*ók eredeti értelmétől? A legnyilvánvalóbb ok az oszmán dokumentumok már említett szűkszavúsága és homályos fogalmazása a raguzai jogállás meghatározásakor. Ennél is fontosabb tényezőnek tarthatjuk azonban, hogy az oszmánok és a köztársaság közötti viszony kialakítására civilizációs határon átívelve került sor, amelynek a két oldalán álló felek teljesen eltérő jogi és politikai kultúrával rendelkeztek. A köztük fennálló mély fogalmi szakadék volt a raguzai manipuláció fő területe. Mivel a két partner különböző politikai és jogi nyelvet beszélt, a raguzaiak biztosítani tudták, hogy számos kínos jelentéselem fordítás közben elvesszen.

Bár a későbbiekben még számos példát látunk majd az ilyen ideológiai manőverekre – különösen az adóval kapcsolatban – néhány illusztrációval már itt is megvilágíthatom mondandómat. Kiváló példát szolgáltatnak az oszmán dokumentumokban sokszor említett, politikailag kompromittáló terminusok, így a „hűség” (*sadakat*), „szolgai mivolt” (*ubudiyyet*), „engedelmesség” (*itaat*) és „védelem” (*emn, eman* vagy *himayet*).¹⁸ Ezek a fogalmak, amelyek az iszlám jogban egyértelműen a behódolás konnotációját hordozták, a nyugati politikai tradícióban – különösen a raguzai diplomácia alázatos retorikájában – értelmezve sokkal kevésbé számítottak represszívnek. A raguzai kormány ugyanis minden fontosabb keresztény uralkodónak küldött levelében hangsúlyozta „hűségét” (*fedeltä*), „engedelmességét” (*obediENZA*) és szolgai mivoltát (*servitü*), illetve segítségül hívta „védelmét” (*prottetione*). Az oszmán iratokat ezen háttér ismeretében olvasva azok elveszítették politikai represszivitásuk nagy részét, mivel a kompromittáló fogalmak semmi másnak nem tűntek, mint a raguzai diplomáciai retorikára jellemző semmitmondó, udvarias frázisoknak. Még ennél is szubverzívebbnek hatott az, hogy az oszmán–raguzai viszony ebből a perspektívából szemlélve lényegében semmiben sem különbözött Raguzának bármely

¹⁸ Általában ezeket a fogalmakat használta az oszmán kancellária az adófizető fejedelmek és a Porta viszonyának leírására, Panaite 2000: 197. Időnként az idegen hatalmaknak, mint például Velencének és Lengyelországnak adott *ahdnámék*ban is előfordultak a szultán univerzális uralmára vonatkozó oszmán jogi fikció következtében.

más nagyhatalmú állammal fenntartott kapcsolatától, hiszen annak leírásához is meglepően hasonló terminusokat használtak.¹⁹

Kétség sem fér hozzá, hogy a raguzai kormányzat tisztában volt azzal, hogy ezek a kulcsfogalmak mást jelentenek saját használatukban, mint az oszmánokéban. Mindazonáltal ezt az ambivalenciát szorgosan ápolták azáltal, hogy állhatatosan ugyanazt a szókészletet használták a Portával szemben, mint amelyet bármely más idegen hatalommal folytatott kommunikációjukban, így óvva meg a köztársaság féltve őrzött függetlenségét. Másrésztől, az oszmánok eltúrták a raguzai (félre)értelmezést, mivel – ahogy korábban említettem – a város közvetítő szerepéhez szükség volt arra, hogy a keresztény nemzetközi közösség független államnak lássa. Mivel nyomós pragmatikus okai voltak, a Ragusa és az oszmánok közötti krónikus „félreértés” évszázadokon keresztül fennmaradt. Ennek alapvető mechanizmusa legalább annyira egyszerű volt, mint amennyire hatékony: a represszív fogalmak újrakontextualizálásával, egyik politikai szókészletből egy másikba való fordításával a raguzaiak az eredetileg az oszmán fennhatóság kijelentésére szolgáló terminusokat szimpla diplomáciai frázisokká alakították.

Mindez lehetővé tette számukra azt is, hogy meglehetősen egyértelmű terminusokban hirdessék függetlenségüket, legalábbis a keresztény fejedelmek irányában. A 16–17. századi diplomáciára jellemző nagy horderejű állítások közül, amelyeket a nyugati államokkal szemben a raguzaiak használtak, a következők emelhetők ki: a köztársaság abszolút fejedeleme (*principe assoluto*), aki a legfelsőbb törvényhozó hatalmat gyakorolja alattvalói és területe fölött; „szabadságának” (*libertas/libertà*) közvetlen és egyetlen forrása Isten; ez a „szabadság” megkérdőjelezhetetlen történelmi alapokon nyugszik, mivel Ragusa (állítólag) sohasem ismerte el egyetlen idegen úr fennhatóságát sem (!).²⁰

A függetlenség ezekhez hasonló erőteljes kinyilatkoztatásai természetesen csak még sürgetőbbé tették a köztársaság adófizető státuszának magyarázatát. Azonban amikor arra került sor, hogy Ragusa a keresztény Európa számára indokolja a „hitetlenekkel” fenntartott szoros kapcsolatát, a legfontosabb kérdésnek nem a város függetlenségét, hanem a kereszténységgel szembeni lojalitását jelölték ki. Szívesen hangoztatott állításukban, miszerint az oszmánoknak évente fizetett adó nem jelentett alávetettséget, csak a meg nem támadás és a kiemelkedő kereskedelmi privilégiumok árát fizették így meg, a keresztény partnerek általában nem kételkedtek. Amiben kételkedtek, az az oszmánokkal szembeni raguzai politika erkölcsi vetülete volt. Közismert ténynek számított, hogy a városállam jelentős összegű adót fizetett és nagyon jól jövedelmező békében élt a hittele-

¹⁹ Ezek közül a „kényelmes” fordítások közül a leginkább problémás nyilvánvalóan a „hódolat/alávetettség” volt, amely időnként szintén előfordul az oszmán dokumentumokban. Ezekre is találunk azonban olyan példákat, amikor nyugati uralkodókkal szemben használt, semmire sem kötelező udvariassági formulaként fordulnak elő. Például a raguzai követ 1570-ben kijelentette a pápának, hogy városa sohasem ingott meg a Szentszékkal szemben tanúsított hűségében, hanem „vele szemben mindig igen engedelmes (*obedientissima*) és alávetett (*soggetta*) volt”. DAD Lettere di Ponente 1 (1566–1570), fol. 224r.

²⁰ A raguzai szabadság ideológiájáról további részletek Kunčević 2008.

nekkel, sőt, időnként ki is segítette őket keresztény testvéreivel szemben (bár erre ritkán sikerült bizonyítékot találni). Ezeket a tényeket a városállam ellenfelei, elsősorban a velenceiek, széles körben terjesztették és rendszeresen vádolták meg a raguzaiakat azzal, hogy „rossz keresztények”, önző profithajhászok, akik nagy nyereséghez jutottak annak révén, hogy segítették a „törököt” a *Respublica Christiana* lerohanásában. Annak érdekében, hogy ezekre a vádakra megfeleljen, a raguzai diplomácia a köztársaság adófizetői státuszát meglepő módon a kereszténységnek tett hatalmas szívességként kezdte láttatni. Alapvető álláspontjuk az volt, hogy a hitetlenekkel való szoros összeköttetése tette lehetővé Raguzá számára egy roppant fontos feladat elvégzését: az oszmán hatalom alatt maradt keresztény közösségek védelmét. A raguzai diplomaták azt hangsúlyozták, hogy városuk milyen egyedülálló privilégiumokkal rendelkezik, amelyek lehetővé teszik, hogy templomokat tartsanak fenn a „hitetlen” földeken, misszionáriusokat küldjenek, nyilvánosan gyakorolják a keresztény vallást és általános jogi védelmet biztosítsanak az oszmán Balkán keresztény népességének. Amikor tehát adófizetői státuszukat kellett megmagyarázniuk Nyugat-Európának, a központi kérdést nem az jelentette, hogy Raguzá független állam-e, vagy sem, hanem az, hogy a *Keresztény Köztársaság* árulója, vagy hősie védelmezője-e.²¹

Raguzának viszonylag egyszerű dolga volt, amikor a nyugati közösségek előtt teljesen független államként jellemezte magát – köszönhetően annak, hogy azok csak homályos ismeretekkel rendelkeztek az oszmán politikáról –, ám teljesen más ideológiai és diplomáciai kihívást jelentett ugyanezen állítás legitimálása a Fényes Portán. Tulajdonképpen a raguzai kormányzat legtöbbször ennél jóval szerényebb célt tűzött maga elé: egyszerűen megpróbálták kitérni az elől, hogy ezzel a témával foglalkozniuk kelljen. A raguzai diplomácia alapvető isztambuli stratégiáját az jelentette, hogy kerülték a város státuszával kapcsolatos általános kérdések érintését, és a semmire nem kötelező alázatos frázisok használatával inkább fenntartották a kérdést övező homályt. Így például a raguzaiak levelek és követutasítások végtelen sorában reprezentálták magukat „a legrégebbi és legodaadóbb *harádzs*-fizetőként,” vagy „az Öröm Kapujának leghűségesebb adófizetőiként és szolgálóiként,” akik évszázadokon keresztül „szolgálták az oszmán dinasztiát” és imádkoztak „Istenhez, hogy adjon hosszú életet és győzelmeket Ófelségének”. Noha ezt a retorikát kivételesen alázatos hangvétel jellemezte, közelebbi vizsgálatok feltűnik, hogy bőségesen élt a fentebb leírt újrakontextualizálás eszközével. Semmi olyan nem volt benne, ami igazán hátrányos lett volna Raguzá szabadságára nézve, legalábbis nyugati nézőpontból. A raguzai diplomaták sosem lépték túl a szultánnal szembeni „hűség” és „szolgálatkészség” általános frázisainak szintjét és egyértelműen kerülték az „alávetettség”-hez hasonló, kompromittálóbb szavak használatát. A szultán és a városállam közötti viszonyt általában a „védelem” (*protectione*) kifejezéssel jellemezték, amely a nyugati

²¹ Ez a raguzai retorika tulajdonképpen az Európa-szerthe elterjedt *antemurale/propugnaculum Christianitatis*-toposz sajátos adaptációjaként fogható fel. A Raguzával szembeni vádakról és apológéitainak válaszairól: Kunčević 2010.

tradícióban viszonylag semleges konnotációt hordozott és sokszor alkalmazták a fontos keresztény uralkodókkal szemben is. Végül a raguzaiak magukat az aránylag kevésbé elkötelező „adófizetők” és „szolgák” terminusokkal írták le, míg a „vazallus” vagy „alattvaló” szavakat gondosan kerültk.

El kell ugyanakkor ismernünk, hogy tudunk néhány olyan kora újkori esetről, amikor a raguzaiak azzal az állítással kacérkodtak, hogy a szultán alattvalói lennének. A raguzai diplomáciára jellemző módon azonban még az ilyen kijelentések is nagyon ambivalensek maradtak és legalább kétféle módon lehetett érteni őket. Az egyik sokatmondó példa 1520-ból származik, amikor a szenátus utasította isztambuli követeit, hogy panaszkodjanak az alexandriai katalán konzulra, aki igényt formált a raguzai kereskedők feletti ítélkezés jogára. A követeknek egy olyan parancsot, ún. *berátot* kellett a Portától kérniük, amely kijelentette volna, hogy a raguzai kereskedők ügyei a helybéli *kádi*hoz tartoznak, és úgy kell kezelni őket, mint „az ő [mármint a szultán] vazallusait, mivel adófizetők és hűséges szolgálói vagyunk, és vazallusként fizetjük ezeknek a vidékeknek a vámját”.²² Száz évvel később, 1621-ben, a raguzai kormányzat ismét úgy próbált előnyös bánásmódban részesülni, hogy igyekezett a saját, illetve a Porta alattvalói közötti különbségeket ködösíteni. Az Isztambulba küldött követeknek panaszkodniuk kellett a nagyvezírnek egy bizonyos adóról, „amelyet a velenceiek a szultán alattvalóitól nem követelnek, őket szabadon hagyják áruikkal; hasonló okoskodás alapján legrégebbi és leghűségesebb adófizetőiként minket is ugyanígy előnyben kellene részesíteniük”.²³ Bár ebben az esetben a raguzai kormányzat láthatóan hangsúlyt fektetett a birodalomhoz fűződő viszonyra, szigorúan véve nem azt állította, hogy a raguzaiak a szultán alattvalói lettek volna. Mindkét esetben csupán azt bizonygatta, hogy úgy kellene kezelni őket mint a szultán alattvalóit vagy vazallusait, mivel „adófizetői” voltak. Nyilvánvalóan nagy a különbség között, ha valakiről azt állítjuk, hogy alattvaló, vagy ha csak azt, hogy úgy kellene kezelni, mintha az lenne.²⁴

Legjobb tudomásom szerint a 16–17. században egyetlen egyszer fordult elő, hogy a raguzaiak átlépték diplomáciai retorikájuk gondosan őrzött határait és nyíltan elismerték az oszmánok fennhatóságát. Erre a kifejezetten traumatikus lastovói válság (1602–1606) alatt került sor, amikor ez a nagy fontosságú sziget

²² A mondat értelme olaszul még ambivalensebb: „como soi vassalli attento che siamo charazari, et soy fideli servitori pagando li dretti de detti paesi como vassalli”. DAD Lettere di Levante 19 (1504–1526), fol. 175r.

²³ DAD Lettere di Levante 43 (1615–1622), fol. 240v.

²⁴ A fentiekhez hasonló ambivalens megfogalmazások tették lehetővé a néha még a szakirodalomban is megtalálható állítást, amely szerint a raguzaiak időnként kijelentették volna, hogy a szultán alattvalói (például Foretić 1980: 1. 211–212; Miović 2003: 17). Egyetlen kivételtől eltekintve azonban – amelyet a későbbiekben elemzek – a 16–17. századból nem ismerünk ezt bizonyító dokumentumot. Olyan példák természetesen vannak, amelyekben az oszmánok jellemzik ekképpen a raguzaiakat, de a raguzai oldalon csak a már említett ambivalens retorikát találjuk. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a 18. században, illetve a 19. század elején a raguzaiak kevésbé voltak körültekintőek és valóban számos esetben a szultán alattvalójának mondták magukat. Ljubić 1880: 144–146; Vojnović 1908: 54–55.

fellázadt a Raguzai Köztársaság ellen, elismerte Velence fennhatóságát és néhány évre a *Serenissima* megszállása alá került. Mindez valódi diplomáciai hadviseléshez vezetett a két adriai köztársaság között, amelynek során Ragusa a tulajdonába tartozó terület azonnali és feltétel nélküli visszaszolgáltatását követelte, és a Velencére való nyomásgyakorlás érdekében európai udvarokat próbált mozgósítani. Ebben a helyzetben, amely csak az első lépésnek tűnt a köztársaság teljes egészének Velence általi megszállásához, nagy szükség volt a Porta segítségére. Ezért az isztambuli raguzai diplomaták a szokásosnál jóval messzebb mentek. Azt bizonygatták, hogy a velenceiek megpróbálták „engedelmességünkkel és adónkkal együtt a szultántól elvonni és maguknak alávetni minket”. Kinyilvánították, hogy a patrícusok inkább „elveszítenék országukat, fiaikat és életüket, minthogy a szultán helyett egy másik birodalomnak vessék alá (*sogiacere*) magukat”, vagy „hogy a legitim Ahmed szultán, a győzhetetlen császár helyett más patrónust (*padrone*) fogadjanak el”.²⁵ Végül még azt is elismerték, hogy saját alattvalóik hűséggel tartoztak a szultánnak, azt állítva: a velenceiek tulajdonképpen azt kívánták, hogy „emeljük ki magunkat a szultán védelméből (*protezione*) és hódoljunk meg (*si sotometiamo*) nekik, és hogy alattvalóink őket kezdjék feljebbvalóiknak tekinteni, nem pedig Őfelségét vagy a mi urainkat”.²⁶

Nagyon valószínű, hogy ezek a kivételes állítások voltak a lojalitás legvilágosabb elismerései, amelyet a Porta a 16–17. század során valaha is kapott Raguzától. Azonban még ezek is viszonylag absztrakt szinten maradtak, hiszen a szultán fennhatóságát csak a legáltalánosabb értelemben ismerték el, tulajdonképpen meglehetősen sok fenntartást megfogalmazva. A raguzai diplomatáknak ugyanis még ebben a drámai helyzetben is körültekintéssel kellett megválasztaniuk a városnak a szultánhoz fűződő viszonya körülírásához használt szókészletet. Jól illusztrálja mindezt egy 1605-ös levél, amelyben a szenátus figyelmeztette a követeket, hogy a „rabszolgák” (*schiaivi*) kifejezést, amellyel a nagyvezír megszólította őket, mindenáron kerülniük kell, és közölte, hogy a szenátorok „igencsak meg voltak sértve és nagyon meglepődtek, mivel mondhatott volna adófizetőket (*tributari*) vagy legfeljebb szolgákat (*servi*)”.²⁷ De még ebben a feltűnően behódoló retorikát alkalmazó időszakban is feltűntek a diplomaták és az oszmán tisztségviselők beszélgetéseiben az adófizetői viszony következőkben elemzendő, tipikusan szubverzív raguzai értelmezésének momentumai. Így például a követek rámutattak, hogy az adót államuk annak érdekében fizette, „hogy szabadságunk megmaradjon”, hangsúlyozták, hogy a raguzaiak „tisztán saját akaratukból hódoltak

²⁵ Az idézetek egy, az isztambuli raguzai diplomatáknak az 1604–1606 közötti kritikus periódusban kormányukhoz írott leveleinek másolatát tartalmazó kódexből származnak: DAD Arhiv Bassegli 7, B 3/1 *Corrispondenza delli Signori Senatori di Ragusa Marco Bassegli, Jacomo Bobali Sorigo, Valentino Giorgi, Proculi Relativa a una loro ambasciata a Constantinopoli dal 21 Giugno 1604 fino al Luglio 1606*. A fenti idézetek 1604 végén, illetve 1605 elején kelt levelekből származnak, fol. 48r; fol. 19r; fol. 21v.

²⁶ DAD Arhiv Bassegli 7, B 3/1 fol. 103v (1605. december 9-i levél).

²⁷ DAD Lettere di Levante 41 (1604–1608), fol. 107r–107v (1605. december 30-i levél).

adóval”, sőt, azt is kijelentették, hogy „*signoréinkat* Isten szabadnak tekinti [!] és a szultán tartja fenn”.²⁸

A lastovói válság kivételes retorikája és a raguzai diplomaták általában alkalmazott homályos beszédmódja mellett adódott még egy harmadik lehetőség is arra, hogyan lehetett az adófizetői státuszról az oszmánok előtt nyilatkozni, és tanulmányunk szempontjából ez a legfontosabb. A raguzai diplomaták ugyanis időnként elhagyták a szokásos udvarias frázisokat és kifejtették az adófizetői viszony oszmán nézőpontból meglehetősen szubverzív értelmezését. Az alábbi példákban nyilvánvaló, hogy az általában dédelgetett fogalmi *sfumato* megtörése mindig komoly válsághelyzetekben következett be, amikor úgy vélték, jobb ellentmondani az oszmánoknak, mint hagyni őket a város jogállásával kapcsolatos saját értelmezésük alapján cselekedni.

Az adófizetői státusz ilyen szubverzív interpretációjának kiváló összegzését találjuk egy indulatos levélben, amelyet 1677-ben a szenátus isztambuli követeknek küldött, és amely egy, a diplomaták által elkövetett hatalmas baklövésre reagált. Az oszmán részről egy nagyobb pénzösszegre támasztott igénnyel szemben a követek egy memorandumot állítottak össze és terjesztettek, amelyben részletesen kifejtették a raguzai álláspontot. A problémát az jelentette, hogy ebben a szenátus számára nemcsak elfogadhatatlan módon értelmezték a raguzai adófizetői státuszt, hanem annak leírására az általában gondosan került szavak némelyikét is használták. Miután a szenátus megjegyezte, hogy a memorandum „rettentő módon káros e köztársaság becsületére és szabadságára”, az alábbiakban fejtette ki panaszait:

„A memorandum legelején azt állítjátok, hogy sok idővel ezelőtt saját akaratunkból behódoltunk Orhán szultánnak, aki nekünk adta a város szabad tulajdonlását és meghagyott minket abban. Ez a kijelentés több mint káros a szabadságunkra nézve, mivel mi sohasem hódoltunk be a szultánnak, hanem egyszerűen csak a védelmébe ajánlottuk magunkat, éves adófizetést ígérve neki (*raccomandatisi alla sua prottione con offerta d'un annuo tributo*). Ugyanígy, a fent említett Orhán szultán nem adta nekünk városunk szabad tulajdonlását, annak szabadságát ugyanis semmiféle fejedelemtől nem kaptuk, hanem őseink hagyták ránk. [...]

A következő fejezetben azt állítjátok, hogy mindezt [az Orhánnal kötött szerződést] minden egyes utóda megerősítette. Ezzel szemben ők sohasem törekedtek többre és sohasem erősítettek meg mást, mint az *abdnáméba* foglalt privilégiumokat, ahol szó sem esik arról, hogy mi a szultán alattvalói lennénk, sem pedig arról, hogy ő adná a szabadságot városunknak. Ezek a szavak azt sejtetik, hogy a város az ő birtoka lenne, ami nem igaz. Hatalmas különbség van aközött (amit az *abdnámék* valóban állítanak), hogy városunkat szabadon kormányozhatjuk, illetve aközött, hogy városunk szabadságát ő adta volna nekünk.

²⁸ DAD Arhiv Bassegli 7, B 3/1 *Corrispondenza delli Signori Senatori di Ragusa*, fol. 64v (1605. április 23-i levél); fol. 54v (1605. március 2-i levél).

Végül pedig az iratot annak kinyilvánításával fejezték be, hogy mi a legőszintébb adófizetők és alattvalók vagyunk. Nem győzünk csodálkozni azon, hogy az „alattvalók” (*sudditi*) kifejezést használtatok, a szót, amely oly nagy ellensége szabadságunknak, amelyet az egész világ előtt Isten kegyelméből élvezünk. Nagy különbség van aközött, ha az ember alattvaló, vagy ha adófizető. Sok fejedelem, még a nagyok közül is, adófizetője más fejedelmeknek, de egészen nyilvánvalóan nem alattvalója.”²⁹

Világos, hogy az adófizetői jogállásnak ez az értelmezése drasztikusan különbözik az oszmánokétól. Az alapvető különbség azon az egyértelmű állításon alapul, hogy Ragusa nem volt a szultán uralma alá vetve. A szenátus azt bizonygatta, hogy a raguzaiak „sosem hódoltak be a szultánnak”, nem voltak „alattvalói”, a Köztársaság az ősoktól örökölte „szabadságát” és „semmiféle fejedelemtől nem kapta” azt. Ezen állítását a szenátus az Orhán szultánról szóló, igen fontos történelmi mítoszra építette, egy olyan narratívára, amely az adófizetői viszony kezdeteit a köztársaság érdekeinek pompásan megfelelő módon mutatta be. A város diplomatái évszázadokon keresztül bizonygatták a Portán, hogy a patríciusok ősei, politikai bölcsességüknek, sőt, egy isteni kinyilatkoztatásnak köszönhetően már a 14. században előre látták a birodalom eljövendő nagyságát, akkor, amikor az még csak egy közepes méretű hatalom volt Kis-Ázsiában. Annak érdekében, hogy ellenségeikkel szemben a szultáni védelmet és általában a köztársaság fényes jövőjét biztosítsák, követséget küldtek Orhánhoz és éves adófizetésért cserébe megszerezték a „protekciónát”. A történet mögötti ideológiai mondanivaló világos: a raguzaiak saját jószántukból vállalták az adófizetői viszonyt és szabadon tárgyaltak az abban foglalt előjogokról és kötelezettségekről. Nemcsak maguk keresték az oszmánok védelmét, hanem – ami még ennél is fontosabb – minden kényszer nélkül tették azt, hiszen Orhán csupán egy távoli uralkodó volt, aki semmiféle fenyegetést nem jelentett a városra.³⁰ Az adófizetői viszony kezdeteiről szólva a szenátus természetesen az 1677-es levélben is gondosan megválogatta a szavait, azt állítva, hogy a raguzaiak éves adót ígérve csak „ajánlották magukat” a szultánnak. Az adó jelentésének kényes kérdését pedig úgy oldották meg, hogy egy, a raguzai politikai tradícióban központi szerepet játszó fogalmi különbségtételt helyeztek előtérbe: az „alattvalók” és az „adófizetők” státusza közötti „nagy különbséget”.

Ezt az alapvető distinkciót a korábban „tendenciózus rekontextualizációként” említett jelenség szembevető példája tette lehetővé, mármint az oszmánoknak fizetett adó jelentésének maximálisan jóindulatú raguzai értelmezése. Míg az iszlám jogban a *harádzs* fizetése a címzett főhatalmának elismerését

²⁹ Radonić (ed.) 1939: III/2. 890–891.

³⁰ Néhány példa erre a történetre: DAD Lettere di Levante 37 (1590–1592), fol. 9r; Liepopili 1929: 127. A történet egy másik, ritkábban előkerülő verziója szerint a raguzai követek eredetileg csak „ajándékokat” vittek, az adófizetés későbbi fejlemény volt. Lásd például az 1566-ban II. Szelimhez küldött követeknek adott instrukciót: Radonić (ed.) 1939: II/2. 141. A történet megtalálható a raguzai történetírásban, a város leírásaiban, de még a szépirodalomban is: Nodilo (ed.) 1893: 153; Appendini 1802: 295; Ljubić (ed.) 1880: 77; Palmotić 1874–1875: 60, 250.

implikálta, a nyugati politikai hagyományban a *tributum/tributo* fizetésének nem feltétlenül voltak hasonló konnotációi. Utóbbit fizethették egyes területek birtokáért, gazdasági előnyökért, katonai szövetségért vagy akár békéért cserébe, de ezek egyike sem utalt a fizető alacsonyabb jogállására (bár presztízskére nézve általában károsnak számított). Nem különösebben meglepő, hogy a raguzaiak ez utóbbi értelmezést adoptálták, amikor az oszmánoknak fizetett adó jelentését kellett megmagyarázniuk, ezáltal tagadva a szultán köztársaság feletti felségjogát.³¹ Szókimondóbb pillanataikban a raguzai diplomaták így akár azt is közölték, hogy az adót kizárólag a Porta katonai védelméért cserébe fizetik. Ez utóbbi értelmezés 1605-ben került egész világosan nyilvánosságra, a lastovói válság egy olyan pillanatában, amikor a szubverzív diskurzus átmenetileg átvette a behódoló retorika helyét. Miután az egyik vezír azt mondta a raguzaiaknak, hogy a velenceiekkel szemben kicsit várniuk kell a szultán védelmére, a követ szokatlanul nyersen közölte:

„Ha azt akarjátok, hogy államunknak ezen romlása és szétesése közben várjunk, hadd várjon Öfelsége a szultán is a *signoréink* adójára, amelyet nem azért fizetünk, mert ő nekünk ajándékozta, vagy esetleg eladta volna városunkat és területét, sem pedig azért, mert fegyverrel meghódított volna minket, hanem csakis azért, mert győzhetetlen kezével megvéd minket az ehhez hasonló helyzetekben.”³²

Az Oszmán Birodalom legkevésbé sem tűnik Raguzza hűbérurának, inkább egy gigantikus zsoldosnak állítják be, akit a kis köztársaság védelmére fogadtak fel. Az adófizetés céljának boncolgatása azonban korántsem a legprovokatívabb dolog volt a raguzai követek részéről ebben a szövegben. Még ennél is szubverzívebbnek számított, hogy annak *feltételes* jellegét hangsúlyozták: amennyiben a szultán nem tartja be védelmi kötelezettségét, a raguzaiaknak sem kell betartaniuk adófizetési kötelezettségüket. Az oszmán–raguzai viszony illetően értelmezése, amely a szigorú reciprocitást és a kölcsönös kötelezettségvállalást emeli ki, nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen volt az iszlám joggal, amelyben az adófizetői státusz a szultán egyoldalú aktusának, saját kegyelméből adott privilégiumának folyománya volt. Ha a raguzaiaknak jogukban állt visszautasítani a *harádzs* fizetését, amennyiben a szultán nem védte meg őket, akkor jogállásuk egy mindkét oldalra nézve kölcsönösen kötelező megegyezésen, szerződésen alapult. Ez a megközelítés ismét a tendenciózus újrakontextualizálás kiváló példája. Azt mutatja, hogyan tudták a raguzaiak a jogi kultúrák közötti szakadékot kihasználni arra,

³¹ Az iszlám jog *harádzs*hoz fűződő konnotációiról és a keresztény oldal eltérő értelmezési lehetőségeiről Panaité 2000: 205–207; Bieglman 1967: 32. Hagyományosan maguk a raguzaiak is többféle ilyen „ártatlan” *tributumot* fizettek területük egy részének birtoklásáért és a különféle határaiakon kívüli privilégiumokért. Így aztán szinte természetesnek tűnt, hogy megkíséreljék a *harádzs* hasonló módon való bemutatását. A raguzaiak más adófizetéseire Dinić 1935.

³² DAD Arhiv Bassegli 7, B 3/1 *Corrispondenza delli Signori Senatori di Ragusa*, fol. 103r (1605. december 9-i levél).

hogy a kényes terminusokat megfelelő „fordítások” útján tompítsák: az oszmánok számára az *ahdnáme* privilégium volt, a raguzaiak ellenben szerződésként (*patto*) értelmezték.

A raguzaiak ilyen megközelítésének létezését a követeknek adott 1590-es instrukció is alátámasztja, amelyben a szenátusnak egy érzékeny kérdéssel szintén foglalkoznia kellett: mi a végső, legitim válasz arra, ha a szultán nem teljesíti a kötelezettségeit? A radikális gondolatmenet a körülményekből adódott, mivel a diplomatáknak az isztambuli udvar egyik klikkjének azon törekvésével szemben kellett fellépniük, amely Raguza területének egy részét szandzsákká kívánta alakítani. Annak érdekében, hogy a lépés illegális voltát bizonyítsák, a raguzai követeknek fel kellett hívniuk a nagyvezír figyelmét: a köztársaság területének elidegenítésével a szultán megszegné az *ahdnámé*ban tett esküjét, hiszen abban garantálta a teljes raguzai terület akadálytalan birtoklását. Utána a következő érvet kellett felhozniuk, amely oszmán nézőpontból gyakorlatilag az árulással lehetett egyenértékű:

„[A] nagy uralkodóknak sem feladata, sem szokása a saját országaikkal való visszaélés és a szerződések (*patti*) semmibevétele, amelyeket a legünnepélyesebb esküvel kötöttek és erősítettek meg; mert ha így tennének, Istennel és a saját lelkükkel szemben vétkeznének, továbbá legitim okot adnának szövetségeiknek (*confederati*), hogy protekciójukból visszalépjenek.”³³

Még ha általánosságban fogalmazódott is meg, az üzenet világos volt. Ha a szultán megszegte az esküjét és elhanyagolta a védelemmel kapcsolatos kötelezettségeit, akkor a raguzaiak – a „szövetségesei” [!] – legitim módon visszáléphettek a Fényes Portához fűződő adófizetői viszonyukból.

A gondolat, amely szerint Raguza független államként a szultán szerződésben meghatározott védelmét élvezte, szükségszerűen olyan más kijelentésekhez is vezetett, amelyek szembenálltak a város státuszának oszmán értelmezésével. Ennek következtében például a raguzaiak tagadták, hogy területük bármilyen szinten a szultán birtoka lett volna. Így 1677-ben a szenátusnak író két követ a következőt állította: „ha [a Portán] megkérdeznék minket, kihez tartozik a városunk, nem azt fogjuk válaszolni, hogy a szultánhoz, hanem azt, hogy a raguzai patrícátushoz Őfelsége védelme alatt”.³⁴ Náluk is világosabban fogalmazott az a raguzai diplomata, aki 1590-ben – miközben a fent említett szandzsákká alakítási kísérlet elhárításán fáradozott – kijelentette, hogy a köztársaság területét „őseinktől örököltük”, és arra a világos következtetésre jutott, hogy „nincs birtokunkban egyetlen tenyérnyi olyan terület sem, amely a szultánhoz tartozna”.³⁵

³³ DAD Lettere di Levante 37 (1590–1592), fol. 89r; levél Michael Gozze és Lucian Caboga követeknek (1590. július 12.).

³⁴ Liepopili 1929: 127.

³⁵ DAD Lettere di Levante 37 (1590–1592), fol. 34v; Andrea Bonda és Paolo Stefano Gozze követeknek adott instrukció (1590. június 13.). Hasonló példa ugyanott, fol. 43v–44r.

Hasonló módon a patríciusok azt a gondolatot sem fogadták el soha, miszerint hatalmuk bármilyen szinten a szultántól származna. A havasalföldi és moldvai iratokban ebben a korszakban sűrűn felbukkanó kijelentések, amelyek szerint a helyiek „Isten akaratából és a szultán döntése révén” élvezhetik hatalmukat, teljesen elképzelhetetlenek voltak a raguzai politikai diskurzusban. „Szabadságukról” beszélve a raguzaiak mindig hangsúlyozták, hogy az csak Istentől származik és őseikről maradt rájuk. Még a lastovói válság idején is csak addig mentek el, hogy Isten „tekintette őket” szabadnak, a szultán csak „megtartotta őket ebben a szabadságban”.³⁶

A fentieket összefoglalva: azon ritka alkalmakkor, amikor a szokásos homályos retorika nem bizonyult elegendőnek, a raguzai diplomaták a köztársaság adófizetői jogállásának precízebb, de ugyanakkor sokkal szubverzívebb értelmezésével rukkoltak elő. Raguzá soha nem „hódolt be” a szultánnak, csak szabad akaratából védelmébe „ajánlotta magát”, így aztán a raguzaiak nem tekinthetők oszmán „alattvalóknak” vagy „vazallusoknak”. A város által fizetett *harádzs* nem az oszmán fennhatóság elismerése, csak a (katonai) védelem ára volt. Sem a raguzai terület felett élvezett birtokjog, sem az uralkodó patríciátus hatalma nem a szultántól eredt. Ha pedig a szultán nem teljesítette a kötelezettségeit, a köztársaságnak legitim lehetősége nyílt arra, hogy visszalépjön adófizetői státuszából. A raguzaiak feltételekhez kötött és visszavonható szerződésként mutatták be a Portához fűződő viszonyukat, amelyben a két szerződő fél között hatalmuk és tekintélyük terén nyilvánvaló különbségek álltak ugyan fenn, ám alapjában véve mindkét állam független volt.

Mindez persze újabb kérdésért kiált: hogyan engedhették meg maguknak a raguzaiak, hogy az oszmán tisztségviselők előtt ezt a diskurzust képviseljék? És az utóbbiak miért tolerálták ezt? Először is, nem szabad elfelejtenünk, hogy a provokatív megnyilvánulások meglehetősen ritkának, kirívó eseteknek számítottak az általában szervilis és a legkevésbé sem provokatív raguzai diplomáciában, amely alapvetően gondosan kerülte az oszmán–raguzai viszony jellegének pontos meghatározását. Ezeket a kijelentéseket ugyanakkor általában a kifoghatatlan lojalitásról szóló frázisok vették körbe és a követeknek – a diplomáciai instrukciók szerint – sokszor „szemükben könnyekkel és sírós hangon” kellett azokat elmondaniuk. Másrészt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az ilyen kijelentéseket rendszerint megvesztegetés követte, amely bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy azok elfogadhatóaknak tűnjenek. Végül pedig a már többször említett, pragmatikus oszmán attitűdöt sem hagyhatjuk ki a számításból, miszerint a Porta azért viselte el a raguzai kísérleteit adófizetői státuszuk trivializálására, mert ez szükségesnek látszott a város keresztény Mediterráneummal szembeni közvetítő szerepének fenntartásához.

³⁶ A havasalföldi és moldvai értelmezésről számos példát hoz Panaite 2000: 163, 346, 468. A drasztikusan különböző raguzai álláspontokról Kunčević 2008: 58–60.

A KORAI ÚJKORI RAGUZA TÖBBRÉTEGŰ JOGI STÁTUSZA

Az utolsó kérdés, amelyet ez az esszé meg kíván válaszolni, a következő: mit kezdjünk a raguzaiak státuszukat illető sajátságos interpretációjával? Vegyük-e azt komolyan, vagy a kis köztársaság hencegéseként teljesen vessük-e el? Általánosabban megfogalmazva: a fenti két drasztikusan különböző értelmezés közül melyiket tekintjük objektívnek, ha meg akarjuk határozni a köztársaság jogállását? Teljesen önálló ország volt Raguzza, vagy a szultán fennhatósága alatt álló, függő államalakulat?

Ahogy korábban jeleztem, a modern történetírás általában a második megoldást részesítette előnyben, miszerint Raguzza *de iure* oszmán „vazallus” volt.³⁷ Bár ez igaz, Raguzza nemzetközi helyzetének csak részleges leírását nyújtja, ezért nem igazán kielégítő. A probléma az, hogy a nemzetközi jog szintjén ez a megközelítés kizárólag az oszmán értelmezést részesíti előnyben, teljesen elutasítva a raguzai interpretációt. Ez a könnyed elutasítás egy egészen egyszerű okból nem indokolt: a raguzai értelmezést ugyanis egyáltalán nem csak a köztársaságbeliek hangoztatták. A raguzai önreprezentáció központi és alapvető állítását – amely szerint a város adófizetői státusza ellenére *de iure* független állam volt – a kora újkori Európa kormányainak és politikai gondolkodóinak túlnyomó része is elfogadta.

Mindez teljesen egyértelmű, ha megnézzük a 16–17. századi európai politikai gondolkodók, történészek és útleírászerzők releváns munkáit, amelyekben Raguzát ugyanúgy kezelik, mint bármelyik másik független keresztény államot. Mivel a nyugati politikai hagyományban az adófizetés nem feltétlenül jelentett alávetettséget, a keresztény kommentátorok semmi problémát nem láttak abban, hogy egyszerre jellemezzék a várost „szabadnak”, „szuverénnek” és „*sui iuris*”-nak, ugyanakkor megemlítsék, hogy éves adót fizet az oszmánoknak.³⁸ Amennyiben ezek a nyugati szerzők kívántak egyáltalán bármilyen magyarázatot, akkor követték a raguzaiak saját hagyományos értelmezését. Az adót vagy a „békeség” és az oszmán „védelem” áraként mutatták be, amely lehetővé tette, hogy a város megőrizze „szabadságát”, vagy a birodalomban a város által élvezett

³⁷ Lásd erről Harris 2003: 82, 85, 425; Stulli 2001: 273 – 274; Mitić 2004: 101–102, 340–344. Az általános tendenciában fontos kivételt képez Vinko Foretić, aki kitartóan ellenállt annak, hogy Raguzát oszmán fennhatóság alatt álló területnek minősítse. Az adófizetői státusz hagyományos raguzai értelmezését visszahangozva Foretić több alkalommal is amellel tört lándzsát, hogy a köztársaság sosem volt a szultán uralma alatt, csak egyszerűen „domináns hatalomnak ismerte el az Oszmán Birodalmat” és *harádzsot* fizetett, „amely igazából a béke árának adója volt.” (Foretić 2001: 302, 304, 305; Foretić 1980: 1. 315–325).

³⁸ Így például Giovanni Battista Giustiniano velencei nemes a városról szóló 16. század közepi leírásában megemlíti, hogy a raguzaiak éves adót fizettek az oszmánoknak, de közvetlenül utána így folytatja: „Köztársaság módjára önmagukat kormányozzák és szabadon élnek, senkinek nincsenek alávetve [sic!], és minden hónapban uralkodót választanak maguk közül, akit rectornak neveznek.” Ljubić (ed.) 1877: 249. Hasonló, a szabadságot és az adófizetést probléma nélkül összekapcsoló megfigyelést találunk a friuli geográfus, Giuseppe Rosaccio 1598-as Raguzza-leírásában: „[Raguzza] úgy tartja fenn szabadságát, hogy 14.000 dukátot fizet a töröknek.” Rosaccio 1598: 21–23.

bőséges privilégiumok ellentételezéseként említették.³⁹ Mindezeket a közhelyeket Melchior Seydlitz, egy 16. századi sziléziai útleírás szerző foglalta össze, aki szemmel láthatólag nem talált különbséget Raguzza és a Velencei Köztársaság nemzetközi státusza között:

„Raguzza városa saját maga ura (*eine Herrschaft vor sich selbst*), akárcsak Velence; néhány terület és sziget is a fennhatósága alá tartozik; ahogy nekem mondták, 14.000 dukátot fizet a töröknek évente, hogy földjét békén hagyják és, hogy biztonságban kereskedhessenek és utazhassanak a tengeren és az ő földjeiken [ti. a törökökén].”⁴⁰

Azt, hogy Raguzát a keresztény megfigyelők teljesen szuverén államnak látták, maga Jean Bodin, a szuverenitás modern fogalmának megalkotója is igazolja. Az óriási hatású *Az államról* írott könyvében (*Les six livres de la republique*) Bodin azt állítja, hogy az állam (*respublica*) létrejöttéhez egyedül egy szuverén hatalom jelenléte szükséges, teljesen függetlenül a lakosság számától vagy a terület nagyságától. A továbbiakban pedig a következő, roppant érdekes megállapítást teszi:

„Mert ahogy az atkák vagy a hangyák éppúgy az állatok közé számítanak, mint az elefántok: három család jogszerű kormányzata szuverén hatalommal éppúgy állam, mint egy nagy országé. És Raguzza állama, egész Európa egyik legkisebbje, nem kevésbé állam, mint a törököké vagy a tatároké, amelyek a világon a legnagyobbak.”⁴¹

Az idézett részletből egyértelmű, hogy a kora újkor egyik legnagyobb befolyású politikai gondolkodója szuverén államnak látta Raguzát, sőt „nem kevésbé” szuverénnek, mint magát az Oszmán Birodalmat! Fontos leszögeznünk, hogy Bodin távolról sem az egyetlen politikával foglalkozó 16–17. századi szerző, aki hasonlóképpen gondolkodott. Bár legtöbbször megemlítette az oszmán adót, számos más fontos szerző – köztük Francesco Sansovino, Louis Moréri és Johannes Gothofredus – utalt műveiben szabad köztársaságként Raguzára (és sokszor együtt említették más köztársasági berendezkedésű államalakulatokkal, Velencével, a svájci kantonokkal vagy Luccával).⁴² Egyes szerzők ennél is továbbmenve még a raguzai patríciusok legmegalománabb állításait is reprodukálták műveikben. 17. század közepi világleírásában Luca de Linda nemcsak azt állította, hogy

³⁹ A Jorjo Tadić által összegyűjtött számos Raguzza-leírásban több kiváló példa olvasható az adófizetés hasonló trivialisáló magyarázatára: Tadić 1939: 185, 186, 188, 191, 192, 202. Lásd még Samardžić 1963: 364–365, 368.

⁴⁰ Seydlitz 1591: oldalszám nélkül ([148]).

⁴¹ Bodin 1987: 52–53 (ford. Máté Gyöngyi).

⁴² A Raguzára mint független államra történő utalásokat lásd Sansovino 1561: 123–129; Gothofredus 1628: 623–627; Moréri 1759: 24.

abban a korban a köztársaság független állam volt, hanem azt is, hogy „sosem [sic!] viselte más uralmának szolgálj jármát”.⁴³

Úgy tűnik, a Raguzai Köztársaság függetlenségével kapcsolatos első komoly kételyek majd csak a 17. század második felében tűntek fel, amikor több nyugati kommentátor Raguzát „látszólagos”, „képzelt” vagy „groteszk” szabadságáról kezdett beszélni. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy ezeket a kétségeket nem az adófizetői státusz motiválta, hanem a köztársaság kis mérete és katonai gyengesége, amely miatt állandóan a nagyobb hatalmak jóindulatára szorult. Az óriási területű nagyhatalmú monarchiák késő barokk Európája ugyanis egyre növekvő szkepszissel szemlélte a mikroszkopikus méretű és erőtlen városállam teljes szuverenitásra vonatkozó igényeit.⁴⁴ Végül a szuverenitásra szigorúbb definíciót alkalmazó és az oszmán államközösségről több tudással rendelkező 18. században fordult elő először, hogy néhány európai megfigyelő – bár korántsem mindegyik – felvetette a kérdést, vajon Raguzát, tekintettel a Fényes Portával való kapcsolatára, tényleg független államnak kell-e tekinteni.⁴⁵ Mindazonáltal a korszak legtöbb politikai és földrajzi munkája Raguzát egy irreleváns, ám független államalakulatként mutatta be, amely – több-kevesebb szarkazmussal kezelt – „szabadságát” úgy őrizte meg, hogy megnyert néhány erősebb államot protektorának. Ugyanakkor fontos, hogy a szultán általában csak a köztársaság számos „protektorának” egyikeként került említésre, aki alapjában véve nem különbözött a Habsburgoktól, Spanyolországtól, Velencétől, a Pápaságtól, Franciaországtól vagy Nápolytól.⁴⁶

Bár a politikai gondolkodók egyértelmű kijelentéseinél sokkal nehezebben megfogható módon, a keresztény hatalmak diplomáciai gyakorlatának vizsgálatával hasonló következtetésekre juthatunk Raguzát nemzetközi státuszával kapcsolatban. Az európai kormányzatok ugyanúgy kezelték a köztársaságot, mint bármelyik másik államot, tekintet nélkül adófizetői jogállására.⁴⁷ Sarkosan (és kissé anakronisztikusan) fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy Raguzát a nemzetközi kapcsolatok legitím, független alanyának tartották, akivel közvetlenül, az Oszmán Birodalom beavatkozásának feltételezése nélkül lehetett diplomáciai összeköttetéseket fenntartani. Így például a hivatalos raguzai követeket

⁴³ Linda 1664: 640–641.

⁴⁴ Példák a 17. századi, Raguzát szuverenitását ezen az alapon vitató szerzőkre: Jelavić 1908: 24–27; Rycout 1668: 66; Samardžić 1963: 376–377.

⁴⁵ Jó példa Thomas Salmon skót geográfus, aki úgy tűnik, nem tud dönteni a kérdésben, amikor ezt írja: „Bár bizonyos módon minden más szuveréntól függetlenül magukon uralkodnak, ugyanakkor szokásuk magukat az Oszmán Porta alattvalói közé sorolni, akinek készpénzben éves adót fizetnek: ahogy mondják, a törökök által nekik nyújtott védelem árát.” Salmon 1753: 381.

⁴⁶ Tipikus példák: Hübner 1761: 780–781; Diderot – d’Alembert (ed.); Büsching 1788: 600–601.

⁴⁷ Az egyetlen olyan állam, amely ebben a korszakban vonakodott Raguzát független köztársaságként elismerni a nagyhatalmú vetélytárs, Velence volt. Ez azonban nem a raguzai adófizető helyzet következtében történt, hiszen a velenceiek fenntartásainak nyomait már a legelső raguzai *abdnáme* előtt is megtaláljuk. Az okot inkább abban kell keresnünk, hogy 1358-as egyenjogúsítása előtt Raguzát velencei birtok volt és a nagyhatalmú szomszéd mindig is vágyott visszaszerzésére. Mitić 1976: 65–69; Mitić 2004: 138–139.

a szokásos diplomáciai protokoll szerint fogadták és megadták nekik az idegen hatalmak képviselőinek általános immunitásait és privilégiumait. A keresztény uralkodók ugyancsak a szokott diplomáciai rutint követve leveleztek a raguzai kormányzattal, elismerték hivatalos dokumentumait és a *Respublica Ragusinának* címezték sajtáikat. A köztársaság közvetlenül, az oszmánok bevonása nélkül kötött szabványos, mindkét oldal által aláírt és ratifikált nemzetközi szerződéseket a nagyobb európai hatalmakkal.⁴⁸ Végül a raguzaiak semlegességét a korszakban számos háború alkalmával formálisan elismerték és tiszteletben tartották, az Oszmán Birodalom és a keresztény hatalmak közötti konfliktusokat is beleértve. Mindez azt jelzi, hogy Raguzát nemcsak a nemzetközi jog legitim alanyának, hanem az Oszmán Birodalomtól egyértelműen elhatárolható államalakulatnak is tartották. Mindent összevetve, a 16–17. század folyamán az Oszmán Birodalom a városállam *de iure* hűbéruraként egyetlen alkalommal sem követelt magának szerepet Raguzai nyugati hatalmakkal folytatott kommunikációjában, és nem ismerünk olyan esetet sem, amikor a keresztény hatalmak azzal az indokkal utasították el a köztársasággal történő diplomáciai kapcsolatfelvételt, mert függő, adófizető államként értékelték.⁴⁹

Mindezek fényében Raguzai jogi státuszának széles körben elfogadott fenti értelmezése – miszerint a szultán uralma alatt álló „vazallus” lenne – már jóval kevésbé egyértelmű, mint első pillantásra: ahogyan az imént láthattuk, az európai kortársak nagy része erről egészen másként vélekedett. A raguzai jogi pozíció függőségként történő értelmezése leginkább azért problémás, mert egy alapjaiban megkérdőjelezhető előfeltevésen nyugszik, mégpedig azon, hogy Raguzai nemzetközi státuszának *egyetlen* korrekt interpretációja az, amit az oszmánok nyújtottak, míg a keresztény oldalé (Raguzaiét is beleértve) teljes mértékben elvetendő. Miért kellene ennek így lennie? Miért lett volna Isztambulnak több joga Raguzai jogállásának meghatározására, mint Rómának, Párizsnak, Madridnak vagy éppenséggel magának Raguzának?

Kissé cinikusan azt mondhatnánk, hogy a raguzai státusz oszmán interpretációját az teszi „objektívebbé”, hogy az oszmánok olyan hatalmas katonai túlerővel bírtak, amellyel szükség esetén nézeteiket könnyen a kis városállamra erőltethették. Ám a spanyolok – elsősorban a szomszédos nápolyi alkirályuk révén – hasonlóan

⁴⁸ Meglehetősen ritkán találunk Raguzai által kötött nemzetközi szerződéseket, mivel a város a 15. század közepe után egyetlen európai háborúban sem vett részt. Két kézenfekvő példa mindazonáltal megemlíthető: a Franciaországgal kötött barátsági és kereskedelmi szerződés (1776), illetve az életbe sohasem lépett 1684-as szerződés, amely azt írta elő, hogy ha a törököket kiűzik a háttországából, akkor Raguzai az ausztriai Habsburgok „védelme” alá helyezi magát. A Franciaországgal kötött szerződésre: Vojnović 1917: 202–230; az I. Lipóttal kötött egyezményre: Zlatar 1992.

⁴⁹ Legjobb tudomásom szerint még a 18. században is csak egyetlen példát találunk arra, amikor egy európai hatalom arra való hivatkozással tagadta meg Raguzaitól a független állami státuszt, hogy a város a szultán adófizetője. A Szentpétervárra küldött raguzai követ az 1770-es évek elején nem kapott audienciát a cárnőtől és nem ismerték el szuverén hatalom képviselőjének. Ez az epizód azonban kivételes, ráadásul meglehetősen kései is, és főszereplője az európai hatalmi játszma meglehetősen új résztvevője, Nagy Katalin Oroszországa volt. Foretić 1980: 2. 262–268; Radonić (ed.) 1951: 403–404, 412, 442–445, 472.

nyomasztó katonai túlerővel rendelkeztek és mégis független államként kezelték Raguzát. Vagyis még ha a tényleges hatalmi viszonyokkal érvelünk is, továbbra sem egyértelmű, miért kellene Isztambul nézőpontját előnyben részesítenünk.

Az oszmán értelmezés egyedül „objektívként” való elfogadásával kapcsolatos másik probléma akkor válik igazán világossá, ha egyfajta *reductio ad absurdum* alkalmazunk, tehát ha megpróbáljuk ezen álláspont végső következményeit felmérni. Amennyiben megpróbálunk következetesek maradni a más államok jogi státuszával kapcsolatos oszmán nézőpont elfogadásában, bizarr eredményekre jutunk. Például adófizetőként Lengyelországot és Velencét is a szultán hatalma alatt álló országnak kellene tekintenünk, amelyek alapján véve ugyanolyan függő státusszal bírnak, mint Raguz a vagy Erdély. Ehhez hasonló módon, a francia királynak tulajdonképpen oda kellene ítélnünk a „franciák császára” titulust, míg a 16. századi német-római császárt csupán „Bécs királyának” kellene címeznünk.⁵⁰ Manapság nyilván ezek egyikét sem vesszük komolyan, a Porta groteszk és megalomán diskurzusaként habozás nélkül vetjük el őket. Ám ez ugyanaz – a nemzetközi kapcsolatoknak az iszlám jogra támaszkodó hivatalos oszmán interpretációja –, amelynek alapján Raguz nemzetközi jogi helyzetét általában meghatározzuk. Ha egyes államok esetében mély székepszissel, vagy alkalmasint teljesen elutasítóan viszonyulunk ehhez a nézőponthoz, miért fogadjuk el minden kritika nélkül más államok esetében? Miért kellene Raguz esetében elhinnünk, míg Velence, Lengyelország vagy Franciaország esetében teljesen elvetnünk? Mely ponton és miért alakul át a tökéletesen bizarr, általánosan elutasított diskurzus a kora újkori nemzetközi kapcsolatok megbízható, sőt, exkluzív nézőpontjává?

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a raguzai státusz oszmán interpretációját egy az egyben el kellene vetnünk. Azt a nézetet kell csupán felülbírálnunk, hogy ez lenne a Raguzai Köztársaság *de iure* pozíciójának egyetlen korrekt és objektív leírása. A 16–17. századi nemzetközi jog természetét figyelembe véve világossá válik, hogy legalább két, ha nem több, egyformán érvényes válasz létezik a Raguz jogállását firtató kérdésre – attól függően, hogy kit kérdezzünk.

Legjobban talán azáltal lehet a jelenségre magyarázatot adni, ha a nemzetközi kapcsolatok elméletéből kölcsönvesszük a „nemzetközi társadalom” (*international society*) fogalmát. Hedley Bull klasszikus meghatározása szerint a nemzetközi társadalom „államok egy csoportja,” amelyek „dialógus és egyetértés révén meghatározták kapcsolataik fenntartásának közös szabályait és intézményeit, és elismerik a megállapodások életben tartására vonatkozó közös érdeküket”.⁵¹ Ezek a „közös szabályok és intézmények”, amelyeket ugyanannak a nemzetközi társadalomnak a tagjai elismernek, olyan dolgokat tartalmaznak, mint az alapvető politikai értékek, a nemzetközi jog, a diplomáciai normák, időnként az államok közötti viták rendezésének intézményes fórumai, illetve csendes egyetértés arról, hogyan kell háborút viselni vagy kereskedni. Míg a mai

⁵⁰ Faroqi 2007: 78–79. Más izgalmas példákra: Lewis 1982: 205–208; Pedani 2002: 9–10.

⁵¹ Bull – Watson 1984: 1. A nemzetközi társadalom elméletének klasszikus kinyilvánításáról lásd még Alderson – Hurrell 2000: elsősorban 3–73; Bull 1977.

modern világunk egyetlen „egyetemes nemzetközi társadalomban” egyesül, addig a kora újkort több ilyen párhuzamos létezése jellemezte: a tipikus példákat Kína, a keresztény Európa, az Isztambul központú, Marokktól Afganisztánig húzódó úgynevezett „arab–iszlám” (tulajdonképpen oszmán) nemzetközi társadalmak jelentik.⁵²

Ezek a különböző nemzetközi társadalmak nyilvánvalóan teljesen eltérő módon értelmezték általában véve a nemzetközi rendszert, illetve az egyes államok jogállását. A nemzetközi társadalmak közötti elemi egyetértés hiánya teszi alapjaiban anakronisztikussá a kísérletet a kora újkori Raguzai jogállásáról szóló, egyetlen és objektív definíció megtalálására. A Raguzai Köztársaság két különböző nemzetközi társadalomnak – a keresztény európai, illetve az oszmán („arab–iszlám”) szférának – egyaránt integráns részét képezte, amelyeknek megvolt saját jogi és politikai kultúrájuk és a nemzetközi rendszer fogalmi leírására is egyéni megoldással rendelkeztek. Így aztán, ha a kora újkori Európa két nemzetközi társadalma közötti hatalmas civilizációs szakadékot nem akarjuk anakronisztikus módon semmibe venni, kénytelenek vagyunk elfogadni a kézenfekvő megoldást: Raguzának *több* jogi státusza is volt.⁵³ Az oszmán nemzetközi társadalom nézőpontjából a szultán hatalma alatt álló, függő államalakulatnak, az általában az adófizetőkre használt „szerződés háza” (*dar ül-ahd*), vagy „az Iszlám háza” (*dar ül-İslam*) részének tűnt. Az európai nemzetközi társadalom nézőpontjából azonban, bár talán nem tűnt különösebben nagy tekintélyű államnak, teljes függetlenségéhez nem férhetett kétség. Következésképpen jogi szempontból a raguzai szuverenitás Janus-arcúval rendelkezett: a köztársaság státusza radikálisan eltért attól függően, hogy nyugatról vagy keletről néztek rá. Semmi okunk nincsen rá, hogy egyik interpretációt igaznak, a másikat hamisnak tekintsük, mivel nincs különösebb okunk rá, hogy bármelyik álláspont hangoztatóját az „objektivitás” letéteményeseként fogadjuk el. Ha van a raguzai függetlenség kérdésére egyetlen objektív válasz, az nem annak jogi dimenziójára, hanem valós hatalomgyakorlási lehetőségeire vonatkozik. *De iure* Raguzai egyaránt volt az oszmánok hatalma alatt élő, függő állam, illetve független köztársaság; *de facto* azonban csak egy dolog volt: független állam.⁵⁴

⁵² Az egyetemes nemzetközi társadalom kialakulásáról Bull 1984; Watson 1992. A premodern Európa különböző nemzetközi társadalmairól, illetve az arab–iszlám nemzetközi társadalomról Bull – Watson 1984: 3–4.

⁵³ A két nemzetközi társadalom közötti különbségre Naff 1984; Bull 1984. A korszak keresztény és iszlám nemzetközi joga közötti különbségről részletesebben Khadduri 1966: 64–67; Khadduri 2006: 42–43.

⁵⁴ Még ma, a többé-kevésbé homogén „egyetemes nemzetközi társadalomban” is léteznek olyan államalakulatok, amelyek státuszát a közösség különböző tagjai radikálisan különböző módon határozzák meg, mint például Koszovóét, Tajvanét, Abháziáét és Dél-Oszétiáét. Természetesnek kell tartanunk, hogy a kora újkorban, amikor hiányoztak a nemzetközi jog általánosan elfogadott normái, az ilyen interpretációs különbségek még gyakrabban előfordultak és sokkal mélyebbek voltak.

ÖSSZEGZÉS

A széles körben elfogadott elképzelés, amely szerint Raguzza a Porta főhatósága alatt élő vazallus állam volt, csak részleges és ezért elégtelen leírását nyújtja a köztársaság korabeli jogi státuszának, hiszen figyelmen kívül hagyja azt a fontos ténytet, hogy az akkori nemzetközi társadalom túlnyomó többsége független államnak tartotta. Ha tekintetbe vesszük a kora újkori Európa jogi kultúrái között tátongó szakadékot, akkor nyilvánvaló, hogy Raguzza jogi státuszának egyetlen „objektív” definícióját keresni szükségképpen anakronisztikus vállalkozás. A Köztársaság jogi státusza relációfüggő volt, és több is létezett belőle, attól függően, melyik nemzetközi társadalom definiálta.

Noha a fentiekben elmondottaknak alighanem Raguzza kínálja a legszembe-tűnőbb példáját, a kettős jogi státusz nyomait más adófizető államok esetében is megtalálhatjuk. Erdély például szintén széleskörű autonómiával rendelkező oszmán szatellitállam volt, amely attól függően, hogy kit kérdezünk, lehetett a szultán hatalma alatt álló adófizető állam, vagy a Habsburg uralom alatt álló Magyar Királyság integráns része is. A két, egymásnak ellentmondó értelmezést ráadásul maguk az erdélyiek is elfogadták, és az adott helyzettől függően vallották magukat egyiknek, vagy másiknak. Ahogy Raguzza esetében, itt sincs okunk arra, hogy valamelyik interpretációt a másik fölé helyezzük.⁵⁵ Ráadásul az erdélyi jogi státusz kérdése még komplexebb, hiszen a Habsburg értelmezés – mint az Oborni Teréz kutatásaiból ismert – idővel drasztikusan változott.⁵⁶ Míg a speyeri (1570), prágai (1595), vagy nagyszombati (1615) szerződésekben a Habsburgok szokásos álláspontjukat – miszerint Erdély Magyarország tartománya – erősítették meg, Kassán (1608) és Pozsonyban (1613) elismerték, hogy a terület pillanatnyilag elidegenített formában, egy külön fejedelem uralma alatt állt. Végül, ami különösen érdekes, a nikolsburgi békében (1622) a császár egyenrangú partnereként ismerte el a fejedelmet anélkül, hogy akár csak megemlítette volna a Habsburg fennhatóságot Erdély felett. Úgy tűnik, Erdély nemcsak kettős jogi státusszal rendelkezett, de – Raguzzával ellentétben – a nyugati megközelítés idővel maga is radikálisan változott. A városállamhoz hasonlóan Erdéllyel kapcsolatban is ismerünk néhány feltűnő példát – bár, el kell ismerni, jóval kevesebbet –, amikor bizonyos nyugati megfigyelők adófizető státusza ellenére is független államként említik. Mintha csak az adófizető és alattvaló közötti raguzai különbségtételt visszhangozná Sir Thomas Roe angol portai követ 1625-ben, mondván: „[Bethlen] Gábor egy szabad fejedelem, mi is annak tartjuk és ő is így értékeli magát;

⁵⁵ Nyilvánvaló, hogy az Erdély státuszával kapcsolatos oszmán interpretációt többször sikerült érvényre juttatni, ám két esetben az ország feletti uralmat átvéve a Habsburgok is rákényszerítették saját értelmezésüket. Talán ha a 16–17. század folyamán négy-öt alkalommal került volna a Habsburgok kezébe Erdély ellenőrzése, vagy évtizedeken át az ő irányításuk alatt állt volna, könnyebben fogadnánk el az ő interpretációjukat? Mennyi ideig kell egy hatalomnak tényleges ellenőrzéssel rendelkeznie egy terület felett ahhoz, hogy „objektívnek” tarthassuk annak jogi státuszával kapcsolatos értelmezését?

⁵⁶ Oborni 2012.

noha adót fizet a szultánnak, ettől még nem alattvalója.”⁵⁷ Végül pedig Erdély, Raguzához hasonlóan, ám katonai jelentősége miatt még nála is szembetűnőbb mértékben, közvetlenül, a Porta bevonása nélkül kötött senki által nem vitatott érvényességű nemzetközi szerződéseket a különböző nyugati hatalmakkal. Bármennyire nehéz is egy államalakulat státuszának rekonstruálása a kora újkor igencsak pragmatikus és következtelen diplomáciája alapján, ez a tény mindenestre arra utal, hogy a keresztény fejedelmek számára Erdély a nemzetközi jog független alanyának, nem pedig oszmán tulajdonnak tűnt.⁵⁸

A tanulmány általános tanulságát akár ki is terjeszthetjük, mondván: a relációfüggő, többes jogi státusz nemcsak az adófizető államalakulatok jellemzője lehetett, de minden olyan államé, amely egynél több nemzetközi társadalommal került kapcsolatba. A különbség mindazonáltal abban fogható meg, hogy a távolabbi és nagyobb hatalommal bíró európai államok számára könnyebb volt a jogállásukkal kapcsolatos oszmán értelmezés irreleváns absztrakcióként való elutasítása, míg az adófizető államok részére kettős jogállásuk konkrét politikai ténynek számított, amely alapjaiban befolyásolta mindennapi működésüket. A Ragusa által élvezett nagyszabású kereskedelmi előjogok kiválóan illusztrálják ezt. A város az Oszmán Birodalomban, annak köszönhetően, hogy vazallusnak tekintették, messzemenő privilégiumokkal rendelkezett. Ugyanakkor hasonlóan figyelemre méltó privilégiumokhoz jutott Nyugat-Európában, elsősorban a Habsburg területeken, mivel ott meg független államnak tekintették (hiszen a Habsburgok nem adtak volna hasonló kereskedelmi előjogokat a szultán egyetlen alattvalójának sem). „A szultán leghűségesebb adófizetőire” egészen más privilégiumok és kötelezettségek vártak, mint a független *Respublica Ragusina*ra. Ragusa kora újkori gazdagságának nagy része abból származott, hogy a köztársaság képes volt párhuzamosan megtartani mindkét státusz előnyeit.

A végére még egy kitétel kívánkozik. A kora újkori államok relációfüggő és többes jogi státusza nemcsak a különböző nemzetközi társadalmak változó nézőpontjainak eredménye volt. Magukat a nemzetközi társadalmakat sem szabad monolitikusnak elképzelni. A közös politikai és jogi hagyományok egységesítő keretein belül még mindig elég hely maradt arra, hogy az államok kétségbe vonják egymás jogállását (amelynek a legismertebb kora újkori példája valószínűleg az Egyesült Tartományok státusza 1648-ig). Sőt, akár még arra a nézőpontváltásra is lenne lehetőség, hogy az egyes államok szintje alá menve az államalakulatok jogi státuszának különböző interpretációit az egyes szerzők – politikai gondolkodók, történétírók, jogászok és mások – szintjén vizsgáljuk. Bármelyik nézőpontot fogadjuk is el, a kiindulási pont ugyanaz marad. Egy kora újkori államalakulat jogi státuszának kizárólagos objektív definícióját keresni félrevezető kísérlet. A történészeknek inkább azzal kellene foglalkozniuk, hogy

⁵⁷ Sir Thomas Roe levele George Abbotnak (Konstantinápoly, 1625. június 9/19.) Roe 1740: 408. Ezt az idézetet – és általában az erdélyi ügyekkel kapcsolatos segítségét – Kármán Gábornak köszönöm.

⁵⁸ Erdély nemzetközi helyzetével kapcsolatos áttekintés: Volkmer 2002; Kármán 2005.

rekonstruálják a folyamatosan változó és sokszor egymással konfliktusban álló értelmezéseket; a célokat, amelyek szolgálatában születtek; a közönségeket, akikhez szóltak; és a következményeiket. Ez a tanulmány egy ebbe az irányba való elmozdulásra tett szerény kísérletet.

FORRÁSOK

Državni Arhiv u Dubrovniku (DAD)

Arhiv Bassegli.

Lettere di Levante.

Lettere di Ponente.

Appendini, Francesco M. 1802: *Notizie storico-critiche sulla antichita storia e letteratura de' Ragusei*. I. Ragusa.

Bodin, Jean 1987: *Az államról*. (Vál. Sz. Jónás Ilona, ford. Máté Gyöngyi, Csűrös Klára). Budapest.

Büsching, Anton Friedrich 1788: *D. Anton Friderich Büschings Erdbeschreibung. Zweyter Theil, welcher Ost- und West-Preußen, Polen und Litauen, Galizien und Lodomerien, Ungarn, die denselben einverleibten Reiche und Siebenbürgen, die Republik Ragusa und das osmanische Reich, enthält*. Hamburg.

Diderot – d'Alembert (ed.): Raguse. In: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. <http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/philologic/getobject.pl?c.12:1953.encyclopedie0311.7712745> (Utolsó letöltés: 2012. április 20.)

Gothofredus, Joannes Ludovicus 1628: *Archontologia cosmica, sive imperiorum, regnorum, principatuum rerumque publicarum omnium per totum Terrarum Orbem*. Frankfurt.

Hübner, Johann 1761: *Allgemeine Geographie aller vier Welt-Theile, durch und durch verb., vielfältig verm. und bis auf gegenwärtige Zeiten fortgesetzt von G.F.K.* I. Dresden – Leipzig.

Liepopili, Ante 1929: Dopisi Marojice Kaboge vladi dubrovačkoj. *Glasnik dubrovačkog učenog društva "Sveti Vlaho"* (1.) 125–146.

Linda, Luca di 1664 : *Le relationi de descrittioni universalì et particolari del mondo*. Venezia.

Ljubić, Simeon (ed.) 1877: *Commissiones et relationes venetae*. II. (annorum 1525–1553). Zagreb.

Ljubić, Simeon (ed.) 1880: *Commissiones et relationes venetae*. III. (annorum 1553–1571). Zagreb.

Moréri, Louis 1759: *Le Grand dictionnaire historique, ou le Mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. IX. Paris.

Nodilo, Natko (ed.) 1893: *Chronica Ragusina Junii Restii item Joannis Gundulae*. Zagreb.

Palmotić, Jaketa 1874–1875: *Dubrovnik ponovljen i Didone*. (Ur. Stijepo Skurla.) Ragusa.

Radonić, Jovan (ed.) 1939: *Dubrovačka akta i povelje* III/2. Beograd.

Radonić, Jovan (ed.) 1951: *Dubrovačka akta i povelje* V. Beograd.

- Roe, Thomas 1740: *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in His Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*. (Ed. Samuel Richardson.) London.
- Rosaccio, Giuseppe 1598: *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli, Per Mare e per Terra, insieme a quello di Terra Santa*. Venezia.
- Rycaut, Paul 1668: *The Present State of the Ottoman Empire, in Three Books Containing the Maxims of the Turkish Politic, Their Religion, and Military Discipline*. London.
- Salmon, Thomas 1753: *Lo stato presente di tutti i paesi, e popoli del mondo, naturale, politico e morale*. XX/1. Venezia.
- Sansovino, Francesco 1561: *Del governo dei Regni e delle Republiche cosi antiche come moderne. Libri XVIII*. Venezia.
- Seydlitz, Melchior 1591: *Gründtliche Beschreibung der Wallfahrt nach dem heiligen Lande*. Görlitz.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alderson, Kai – Hurrell, Andrew 2000: *Hedley Bull on International Society*. Basingstoke.
- Biegman, Nicolaas H. 1963: Ragusan Spying for the Ottoman Empire: Some 16th-Century Documents From the State Archive at Dubrovnik. *Belleten* (26.) 106. 237–255.
- Biegman, Nicolaas H. 1967: *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*. The Hague – Paris.
- Bojović, Boško I. 1998: *Raguse (Dubrovnik) et l'Empire ottoman (1430–1520)*. Paris.
- Božić, Ivan 1952: *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*. Beograd.
- Bull, Hedley 1977: *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York.
- Bull, Hedley 1984: The Emergence of a Universal International Society. In: Bull, Hedley – Watson, Adam (eds.): *The Expansion of International Society*. Oxford, 117–126.
- Bull, Hedley – Watson, Adam 1984: Introduction. In: Bull, Hedley – Watson, Adam (eds.): *The Expansion of International Society*. Oxford, 1–9.
- Dávid, Géza 1995: Administration in Ottoman Europe. In: Kunt, Metin – Woodhead, Christine (eds.): *Süleyman the Magnificent and His Age*. London – New York, 71–90.
- Dinić, Mihajlo 1935: Dubrovački tributi: Mogoriš, Svetodmitarski i Konavoski dohodak, Provižun braće Vlatkovića. *Glas SAN* (168.) 203–257.
- Elezović, Gliša 1940: *Turski spomenici*. I/1. Beograd.
- Faroqhi, Suraiya 2007: *The Ottoman Empire and the World Around It*. London – New York.
- Foretić, Vinko 1980: *Povijest Dubrovnika do 1808*. I–II. Zagreb.
- Foretić, Vinko 2001: Dubrovnik u doba Marina Držića. In: Foretić, Vinko: *Studije i nasprave iz hrvatske povijesti*. Split – Dubrovnik, 301–321.
- Glavina, Mladen 2008: An Overview of the Formation and Functioning of the Institute of Capitulations in the Ottoman Empire and the 1604 Dubrovnik Capitulation. *Prilozi za orientalnu filologiju* (58.) 139–166.
- Harris, Robin 2003: *Dubrovnik: A History*. London.
- Jelavić, Vjekoslav 1908: Doživljaji Francuza Pouillet-a na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (godine 1658). *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH* (20.) 23–75.

- Kármán, Gábor 2005: Transylvania Between the Ottoman and Habsburg Empires. In: Eriksonas, Linas – Müller, Leos (eds.): *Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*. Bruxelles, 151–158.
- Khadduri, Majid 1966: *The Islamic Law of Nations: Shaybānī's Siyar*. Baltimore.
- Khadduri, Majid 2006: *War and Peace in the Law of Islam*. Clark NJ.
- Kunčević, Lovro 2008: O dubrovačkoj *libertas* u kasnom srednjem vijeku. *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* (46.) 9–64.
- Kunčević, Lovro 2010: Retorika granice kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika. *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* (48.) 179–211.
- Lewis, Bernard 1982: *The Muslim Discovery of Europe*. New York – London.
- Ljubić, Simeon 1880: O Odnosajih medju republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti. *Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjnosti* (54.) 94–185.
- Miović-Perić, Vesna 1997: *Na razmeđu: osmansko-dubrovačka granica (1667–1806)*. Dubrovnik.
- Miović, Vesna 2003: *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*. Zagreb – Dubrovnik.
- Miović, Vesna 2005: *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik.
- Mitić, Ilija 1976: Za Serenissimu – Dubrovnik samo komuna, nikad Republika. *Dubrovnik* (5.) 65–69.
- Mitić, Ilija 2004: *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358 do 1815)*. Zagreb.
- Nedeljković, Branislav M. 1970: Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine. *Zbornik Filozofskog Fakulteta* (9.) 1. 363–393.
- Oborni, Teréz 2012: Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania. In: Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro (eds.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth–Seventeenth Centuries*. Leiden (megjelenés előtt).
- Panaite, Viorel 2000: *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers*. (East European Monographs 563.) Boulder.
- Papp, Sándor 2003: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*. (Schriften der Balkan-Kommission 42.) Wien.
- Pedani, Maria Pia 2002: *Dalla frontiera al confine*. Roma.
- Popović, Toma 1973: *Turska i Dubrovnik u XVI veku*. Beograd.
- Samardžić, Radovan 1963: Nekoliko francuskih putopisaca XVII veka o Dalmaciji i Dubrovniku. *Zbornik Filozofskog fakulteta knjiga* (7.) 1. 361–377.
- Stojanović, Ljuba 1934: *Stare srpske povelje i pisma*. I/2. Beograd – Sremski Karlovci.
- Stulli, Bernard 2001: Pregled državnopravne historije dubrovačke republike. In: Stulli, Bernard: *Studije iz povijesti Dubrovnika*. Zagreb, 153–184.
- Tadić, Jorjo 1939: *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik.
- Theunissen, Hans Peter Alexander 1998: Ottoman–Venetian Diplomats: The *Ahdnames*: The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents. *Electronic Journal of Oriental Studies* (1.) 2. 1–698.
- Truhelka, Ćiro 1911: *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*. Sarajevo.
- Vinaver, Vuk 1960: *Dubrovnik i Turska u osamnaestom veku*. Beograd.
- Vojnović, Luj 1908: *Pad Dubrovnika*. II. Zagreb.

- Vojnović, Lujo 1917: *La monarchie française dans l'Adriatique; histoire des relations de la France avec la république de Raguse (1667–1789)*. Paris – Barcelona.
- Volkmer, Gerald 2002: *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541–1691: Aussenpolitik und völkerrechtliche Stellung*. Heidelberg – Kronstadt.
- Watson, Adam 1992: *The Evolution of International Society*. New York.
- Zlatar, Zdenko 1992: *Between the Double Eagle and the Crescent: The Republic of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question*. Boulder – New York.